

РЕЦЕНЗІЇ

УДК 947.7

Щербак В. О.

КОЛИ КОЗАКИ «ПРАВОСЛАВНИМИ СТАЛИ»?: РЕЦ. НА: *II ПЛОХІЙ С.* НАЛИВАЙКОВА ВІРА: КОЗАЦТВО ТА РЕЛІГІЯ В РАННЬОМОДЕРНІЙ УКРАЇНІ.- К., 2005.- 494 с.

Розширення спектра козакознавчих студій можна лише вітати. Адже, незважаючи на зростання кількісних показників - вихід у світ за останні роки цілої низки монографій та збірників наукових праць, якісний бік справи бажає кращого. Нерідко ці дослідження зводяться до повторів широковідомих сюжетів, політизації окремих питань, осучаснення термінології при висвітленні козацької доби. З іншого боку, має місце пряме декларування тез польської та російської історіографії XIX ст. з відповідними оцінками і посиланням на «переосмислення у світлі новітньої методології». Це ж прямо стосується і конфесійного питання в історії українського козацтва.

Книга канадійського історика українського походження Сергія Плохія є результатом багаторічної праці над проблемами православ'я за польської доби. На основі великої кількості фактичного матеріалу автору вдалося простежити еволюцію ставлення козацтва до православ'я впродовж тривалого часу - рубіжного етапу: пізнього середньовіччя та ранньомодерної доби. Зважаючи на складність завдання, хоча історичне тло загальновідоме, С Плохій слушно робить екскурс до витоків українського козацтва як феномену «степоного кордону між осілим землеробським населенням Східної Європи та кочовиками євразійських степів». Досить детально аналізується шлях козацтва від військового реєстру до «суспільного стану». Щоправда, не зовсім зрозуміло звучить теза про набір козаків на державну службу, при якому «Сигізмунд Август і Стефан Баторій не робили нічого незвичного порівняно з практикою, що затвердилася на той час у Західній та Центральній Європі». Адже далі, за текстом, розкривається «нове», а саме: окрім звільнення реєстровців від сплати податків та виконання інших повинностей, надання права на власне адміністративне управління та судочинство, право на землеволодіння, передба-

чається щорічна плата за службу. Новим виступає й делегування певній категорії населення «прав і вольностей», на які щоразу покликалися козаки аж до кінця XVIII ст., називаючи їх «золотими вольностями».

Твердження про перетворення козацтва на «окремий соціальний стан зі своїми особливими правами та привілеями» наприкінці 30-х років XVII ст. ґрунтується на «Ординації Війська Запорозького». Однак вважати останню «перемогою козащини» немає підстав, адже це постановою обмежила «козацькі вольності», що стало однією з причин Національно-визвольної війни 1648-1657 рр. Логічно й аргументовано постає картина творення козацької держави від повстання 1648 р. через Зборівську угоду 1649 р. та «Березневі статті» 1654 р. Разом з тим з тексту розділу складається враження, що до подій середини XVII ст. в Україні мали відношення виключно козаки. У підсумкових же висновках вказується, що Військо Запорозьке не було єдиним учасником української політичної та релігійної боротьби, а взаємодіяло з представниками різних соціальних верств.

Автор слушно відзначив причини та перебіг релігійної кризи в Україні кінця XVI - першої половини XVII ст., наголошуючи на впливі конфесійного чинника на суспільні процеси. Саме Берестейська унія, задумана церковними ієрархами як спосіб порятунку від хаосу в православному світі, стала причиною гострого розмежування між православ'ям та уніатством, а також підштовхнула до проведення реформ для означення конфесійної ідентичності кожного з них. У цьому контексті доречно звучить теза про початок «боротьби за віру», а саме напад козаків на маєтності прихильників унії - Кирила Терлецького та Олександра Семашка у 1596 р., оскільки й до сьогодні у наукових розвідках цей процес безпідставно означається раннім періодом. Тут же автор зазначає причетність до дій козаків

представника князівської верстви Костянтина Острозького.

Яскравим епізодом у протистоянні двох конфесій стало відновлення київської митрополії у 1620 р. за участю єрусалимського патріарха Феодана. Застосування релігійних гасел, зокрема закликів до боротьби за права переслідуваного православ'я, надали козакам унікальну можливість легітимації своїх виступів не лише по відстоюванні власних прав і привілеїв, а й у категоріях захисту прав «народу руського». Вперше це проявилось під час повстання під проводом козацького гетьмана Тараса Федоровича 1630 р. Разом з тим, за твердженням С. Плохія, стосунки між козаками і православними ієрархами не завжди були безмарними: як з Петром Могилою, так і його наступником - Сильвестром Косовом. Значну увагу в книзі приділено й полемічній літературі, в якій козацтво було представлено спадкоємцем давнього «народу руського», православного, з часів княжої доби.

Національно-визвольна війна українського народу середини XVII ст. розглядається за концепцією релігійної війни та права підданих на повстання з релігійних причин на тлі загальноєвропейських процесів. Поряд з протистоянням православних та католиків, подано матеріал про взаємини українських повстанців з євреями. Автор виявляє парадоксальну диспропорцію між незначною увагою, яку приділяли козацькі провідники єврейській темі у своїх універсалах, листах і грамотах та великими втратами єврейських громад у роки війни. Розглядаючи питання

церковного визнання гетьманської влади в Україні, автор зазначив, що воно не було абсолютним, а формальна процедура висвячення гетьмана так і не мала місця.

Значну увагу в книзі приділено конфесійному чиннику козацької дипломатії щодо пошуку потенційного союзника на міжнародній арені. Саме православ'я перетворилося на ідеологічне підґрунтя, на якому було побудовано ідею українсько-московської єдності під царським протекторатом. Водночас Богдан Хмельницький покладав чимало надій на порозуміння з протестантськими лідерами Литви, Трансільванії та Швеції.

На нашу думку, досить радикально звучить теза про те, що, проголосивши православну церкву панівною на території козацької держави, урядовці заборонили або ускладнили присутність організованих громад католиків, протестантів, уніатів та іудеїв, відмовившись таким чином від релігійної толерантності. У книзі відсутні документальні свідчення про такі дії козацької адміністрації. Тим більше, що під час розгортання національно-визвольної війни, а пізніше й у добу Руїни, конфесійне питання відійшло на другий план. Не зайвим було б переглянути й термінологію окремих понять, адже «Хмельниччина» і «козаччина» є витворами тепер уже далекого XIX ст. Однак, незважаючи на деякі недоліки, нова книга С. Плохія є помітною подією у сучасній історіографії, своєрідною квінтесенцією питання козацтва і релігії у період відродження Української козацької держави.

V. Shcherbak. Rec. ad op. :

**WHEN DID THE COSSACKS «BECOME ORTHODOX»? II
PLOKHYSERHII. NALYVAJKO'S BELIEF: THE COSSACKS AND RELIGION
IN EARLY MODERN UKRAINE.- Kyiv, 2005.- 494 p.**